

УДК 81'255

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-38>**Наталія ГОЛУБЕНКО,**
*orcid.org/0000-0002-4850-721X**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології і перекладу імені професора І.В. Корунця
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) n.irgovtsiy@gmail.com*

КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В ІНТЕРСЕМІОТИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглядається когнітивно-дискурсивні засади актуалізації модальності повідомлення в інтерсеміотичному перекладі, а саме – в художньому тексті та його екранізації. Для досягнення своєї мети автор художнього тексту, застосовуючи різні мовні засоби, у тому числі і модальні, що містять у своїй семантиці відтінок, необхідний для вираження особистісного ставлення й суб'єктивної оцінки, намагаючись сформуванню певний образ та переконати читача у правомірності такого сприйняття. Сьогодні поняття дискурсу входить в нову парадигму – лінгвістичну, що стрімко сформувала нову – когнітивно-дискурсивну. Відповідно питання аналізу художнього і як результат інтерсеміотичного перекладу медійного дискурсу, що значною мірою впливає на суспільну свідомість, визначення лінгвістичних та екстралінгвістичних особливостей їх створення, висуваються на перший план. Задля вивчення аспектів зазначених видів дискурсу застосовується когнітивно-дискурсивний аналіз, що стосується будь-якого висловлювання, спрямованого на комунікацію між індивідами.

У межах запропонованої розвідки розглядаються когнітивно-дискурсивні особливості функціонування модальних дієслів у текстах художньої літератури та їх кіно екранізації, що виражають значення впевненості, достовірності, сумніву, припущення, переконання та виступають експлікаторами авторської думки. Модальні дієслова розкривають інформацію, що виводиться автором у формі міркувань і вираженням суджень щодо проблеми або ситуації, що описується. Такий підхід до розгляду модальності тексту як письмового, так і екранізованого тісно пов'язаний з культурологічним, адже під час перекладу важливості набувають індивідуальні та етнокультурні особливості концептуальних систем автора, мовця та перекладача. В такому разі необхідно забезпечити належне розуміння реципієнтами перекладеного тексту в іншу знакову систему, а з іншого, – зберегти іншопольовані елементи.

Ключові слова: когнітивно-дискурсивний аналіз, модальність, художній текст, екранізація, інтерсеміотичний переклад.

Nataliia HOLUBENKO,
orcid.org/0000-0002-4850-721X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Professor Korunets Department of English Philology and Translation
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) n.irgovtsiy@gmail.com

COGNITIVE-DISCURSIVE FEATURES OF FUNCTIONING OF THE LEXICAL MEANS OF MODALITY IN INTERSEMIOTIC TRANSLATION

The article considers the cognitive-discursive principles of actualization of modality in intersemiotic translation, namely in the literary text and its film adaptation. To achieve his goal, the author of an artistic text, using various linguistic means, such as modal words, that contain in their semantics the shade of necessity to express personal attitude and subjective evaluation, trying to form a certain image, and thus to convince the reader of the legitimacy of such perception. Today, the concept of discourse is a part of a new paradigm called linguistic, that has rapidly formed a new one – cognitive-discursive. Accordingly, the issues of literary analysis and as a result of intersemiotic translation of media discourse, that significantly affects the people's consciousness, the definition of linguistic and extralinguistic features of their creation, come to the fore. In order to study the main aspects of these types of discourse, cognitive-discursive analysis is used, which refers to any statement aimed at communication between individuals.

The proposed research examines the cognitive-discursive features of the functioning of modal verbs in fiction texts and their film adaptations, expressing thus the importance of confidence, authenticity, doubt, assumptions, beliefs and act as explicators of the author's thought. Modal verbs reveal the information that the author displays in the form of reasoning and expression of judgments about the problem or situation being described. This approach to the consideration of

the modality of the text, both written and screened, is closely related to the culturological aspect, because during the translation the individual and ethnocultural features of the conceptual systems of the author, speaker and translator become important. In this case, it is necessary to ensure that the recipients have a proper understanding of the translated text into another sign system, and on the other hand, to preserve non-cultural elements.

Key words: *cognitive-discursive analysis, modality, literary text, film adaptation, intersemiotic translation.*

Постановка проблеми. В даний час поняття дискурсу входить в нову лінгвістичну парадигму, що стрімко розвивається, – когнітивно-дискурсивну. Питання аналізу художнього й медійного дискурсів як найбільш впливових на суспільну свідомість, а також визначення лінгвістичних та екстралінгвістичних особливостей їх створення висуваються на перший план. Вивченню аспектів художнього дискурсу та медійного сприяє когнітивно-дискурсивний аналіз, що стосується будь-якого висловлювання, спрямованого на комунікацію між індивідами.

Проблема передачі модальності художнього тексту у перекладі залишається у суспільстві актуальною у зв'язку з процесом глобалізації та всевітньої соціальної інтеграції, де основним методом взаємовідносин виступає спілкування. Одним із ключових елементів спілкування виступає сприйняття та розуміння комуніканта, яке визначається зазвичай ставленням того, хто говорить або слухає до висловлюваного, ставленням висловлювання до реальності, впливом мовця на співрозмовника та іншими факторами, які ми вивчаємо як категорію модальності. Виникаючи на межі комунікації та сприйняття, модус мови, або категорія модальності, що вимагає комплексного підходу до дослідження поєднання різних наук, таких як лінгвістика, порівняльно-типологічне мовознавство, теорія та практика перекладу, психологія та культурологія, філософія тощо.

Аналіз досліджень. Оскільки переклад зазвичай розглядається як особливе мистецтво і здійснюється перекладачем інтуїтивно, канадські дослідники Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне наполягають на великих можливостях науково-лінгвістичного вивчення процесу перекладу, яке має досліджувати шляхи, якими свідомо чи несвідомо, слідує розум перекладача під час перекладу від однієї мови до іншої, так від однієї семіотичної системи до іншої. Ці шляхи багато в чому визначаються співвідношенням структур та особливостей функціонування мов, що взаємодіють у процесі перекладу. Однак, питання інтерсеміотичного перекладу, яке раніше досліджували такі лінгвісти, як Д. Агіар і Дж. Кейрош, Б. Беннет, М. Кемпбелл і Р. Відал, Б. Моссоп, А. Парлог, Ф. Вітуччі та інші світові дослідники, потребує подальшого вивчення, звертаючи особливу увагу

не тільки на різні мовні та культурні засоби, а й до збереження особистісного ставлення до дійсності, що виражається у використанні модальних значень. Відповідно провідна роль вивченню модальності в перекладацькому аспекті належить вітчизняним лінгвістам Я.І. Рецкеру, В.В. Овсянникову та ін., однак потребує детального розгляду з позиції інтерсеміотичного перекладу.

Мета статті. Мета наукової розвідки полягає у визначенні та характеристиці базисних когнітивно-дискурсивних засад функціонування модальності повідомлення письмового та екранізованого текстів як результат інтерсеміотичного перекладу.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про модальність мультимодальних текстів, слід зазначити відсутність загальноприйнятого тлумачення цього поняття та невизначеність його меж у лінгвістичній та перекладацькій літературі зокрема, що вимагає детального опису та розгляду інтерсеміотичного перекладу в сучасному мультикультурному світі. Завданням інтерсеміотичного перекладу є перекодування, переклад образів, створених в одній знаковій системі, в образи іншої системи. Якщо одиницями міжмовного перекладу є слова, словосполучення, речення та тексти, то одиницями інтерсеміотичного перекладу є знаки, зображення, аудіовізуальні ряди та тексти вторинних моделюючих систем. Відповідно, як вербальні, так і невербальні знакові системи є основою інтерсеміотичного перекладу.

Структура семіозису (знакового процесу) розглядається з точки зору трьох компонентів: знак, значення, інтерпретатор. Відповідно до фіксованих компонентів можна розглянути такі співвідношення:

- співвідношення між одиницею та іншими ознаками, пов'язаними з нею;
- взаємозв'язок знака та його значення;
- відносини між знаком та його інтерпретатором.

Ці три типи відносин між компонентами знакового процесу охоплюють, відповідно, три його виміри:

- синтаксичний – вимір, що фіксує відношення між ознаками в структурі знакового процесу;
- семантичний – це вимір, що фіксує зв'язок між ознакою та його значенням у структурі знакового процесу;

– прагматичний – фіксує відносини між знаком та його інтерпретатором у структурі знакового процесу.

Що більш, у межах інтерсеміотичного перекладу текст розглядається як складна структура, що поєднує в собі сукупність лінгвістичних і паралінгвістичних ознак, притаманних різним семантичним системам. Процес інтерсеміотичного перекладу полягає в зміні знакових (семіотичних) систем: до прикладу, кілька абзаців словесного тексту, що описують внутрішнє ставлення або думки будь-якого персонажа, можна передати одним зображенням, і глядач може зрозуміти стан мовця. Внутрішньомовний переклад може означати не тільки перекодування тексту з одного функціонального стилю в інший, а й узагальнення та адаптацію. Вона ускладнюється тим, що існує набір кількох процесів, наприклад: адаптація тексту для нової цільової аудиторії, конспект, потреба в якому диктується набором лексичних, граматичних і синтаксичних особливостей реципієнта.

Аналізуючи взаємозв'язок різних обставин спілкування, слухач формує певні гіпотези про загальний зміст комунікативного акту. Співвідносячи це значення з явним і імпліцитним, адресат визначає, що, як і чому залишилося поза межами вираженого. Вихідною точкою виявлення імпліцитних значень та активізації ментальних механізмів імплікації (виведення), поповнення (відновлення) та моделювання (метафоризації) є співвіднесення експліцитного смислу із задуманим змістом комунікативного акту. Імпліцитні значення є найважливішим, надзвичайно інформативним компонентом спілкування, доповнюючи явні смисли, за допомогою яких відбувається «занурення» і в реальний світ і діяльність людини. Відповідно, категорія модальності виступає як вираз імпліцитного значення висловлювання.

Що більш, модальність, крім вираження різних типів відношення висловлювання до дійсності, містить також суб'єктивну оцінку того, що повідомляється в конкретному виді тексту. Аналіз категорії модальності з позицій семіотики у текстах, що належать до двох різних семіотичних систем, передбачає розшифрування символів і знаків, семантичних структур медіакультури з урахуванням соціального, політичного та загальнокультурного контексту. Процес засвоєння значень і форм текстів відбувається на кількох рівнях: синтаксичному, семантичному та прагматичному. Перший рівень передбачає аналіз та інтерпретацію детермінанти, її форм і взаємодій. Другий, через протиставлення, переходить у внутрішню смислову площину об'єкта. І, наре-

шту, третій рівень – прагматичний, спрямований на вплив і використання знаків. У семіотичному аналізі, незалежно від його обсягу, зазвичай виділяють три рівні вивчення знакових систем: 1) синтактика вивчає поєднання знаків і способи їх зв'язку; 2) семантика досліджує знакові системи як засіб вираження змісту – основним її предметом є інтерпретація знаків і повідомлень; 3) прагматика пов'язана з вивченням відносин між знаковими системами і тими, хто використовує та інтерпретує.

Наслідком багатогранного вивчення категорії модальності є формування широкого семантичного поля, межі якого досить розпливчасті, оскільки це явище розглядається з різних точок зору. Перша впливає з позиції традиційних уявлень про логічну модальність, предметом вивчення якої є різні типи суджень, а друга – з комунікативно-прагматичної позиції, яка постулює, що модальність є всеохопною категорією, що характеризує ставлення мовця до змісту. Через різноманітність поглядів у численних лінгвістичних працях на проблему визначення категорії модальності та необмежену кількість спроб визначити, які відношення до дійсності можна вважати модальними, розгляд цієї категорії з позицій інтерсеміотичного перекладу потребує значної уваги.

З точки зору категоризації Р. Якобсона переклад можна розглядати як семіотичний процес, стверджуючи, що він може здійснюватися на внутрішньомовному, міжмовному та між(інтер)семіотичному рівнях (Jakobson, 1959). На додаток до концепції інтерсеміотичного перекладу, згаданої вище, внутрішньомовний переклад визначається як «переформування» в одному мовному кодї, а міжмовний переклад розуміється як фактичний переклад між різними мовами (Jakobson, 1959: 233). Хоча сучасна наука намагалася змінити, переформулювати чи доповнити ці категорії, встановлені Р. Якобсоном, окреслена ним диференціація зазначених видів перекладу все ж може стати базисною практичною основою для перекладу художнього твору, удосконалення процесу створення значення та підкреслення специфіки передачі модальності усього художнього тексту.

Що більш, сьогодні поняття інтерсеміотичного перекладу розуміється ширше: про нього можна говорити, коли одна і та ж форма змісту «перекладається» в одну або кілька інших семіотичних систем з різними субстанціями. Ідея інтерсеміотичного перекладу ґрунтується на розумінні перекладаності як однієї із фундаментальних характеристик будь-якої семіотичної

системи, а будь-якому перекладу, своєю чергою, передують інтерпретація, що супроводжується трансформацією (Mossop, 2019). З філософської точки зору переклад є засобом розуміння культур, тому декодування та інтерпретація тексту будь-якого семіотичного характеру базується на сітці читання, що ґрунтується на соціокультурній картині світу суб'єкта, який обирає факти для інтерпретації тексту. Під час екранізації художнього твору письмовий текст перетворюється на кінотекст, який є синкретичною (що складається з елементів багатьох різнорідних семіотичних систем) полі- або мультисеміотичною системою, що поєднує різні знакові системи, семіотичні засоби в одну взаємопов'язану єдність і коди (Pârlog, 2019).

На думку О. С. Кубрякової, поняття дискурсу входить у нову форму парадигми лінгвістичного знання – когнітивно-дискурсивну (Кубрякова, 2000: 7-25). Відповідно, когнітивно-дискурсивний аналіз – це аналіз, який може стосуватися будь-якого висловлювання, вербального чи невербального, спрямованого на комунікацію з іншим індивідом, яке відносить мовця до тієї чи іншої соціальної групи. Специфічне вираження думки у висловлюванні передбачає спрямованість на використання мови у певному соціальному контексті. У межах запропонованого дослідження до такого соціального контексту відносяться і художній, і медійний дискурси, які охоплюють такі аспекти, як знання, цілі та інші переконання учасників комунікації. Що більш, під час дослідження комунікації необхідно знати, який аспект сприяє правильному сприйняттю слухачем мовця.

Під час розгляду специфіки когнітивного аналізу дискурсу, зорієнтовуємося на концепцію Т. А. ван Дейка, висвітлена у його праці «Когнітивний аналіз дискурсу», окреслюється наявність дискурсивного аналізу та багатьох галузей (стилістичний, нарративний або аргументаційний аналіз, як і синтаксичний, семантичний та конверсаційний аналіз), але когнітивний аналіз, на його ученого, є маловідомим, нестандартним шляхом розгляду тексту чи розмови (Dijk, 2000). Т.А. ван Дейк визначає когнітивний аналіз як детальний розгляд певних властивостей дискурсу, які пояснюються термінами когнітивних понять, зокрема різні типи ментальної репрезентації. Т.А. ван Дейк також вважає, що обробка дискурсу і його значення засновані на знанні, але знання є не лінгвістичною, а когнітивною категорією. Відповідно, дискурсивний аналіз включає два аспекти: текстуальний і контекстуальний. Текстуальним аналізом

вважається аналіз тексту, який включає всі рівні: починаючи з фонетичного і закінчуючи синтаксичним. У контекстуальний аналіз входять такі категорії обставин: час (time), місце (location), подія/дія (event/action), учасники (participants). Безумовно, ці категорії можуть бути цілком релевантними, проте, більш ретельний аналіз передбачає ще деякі додаткові категорії, які вважаються ще більш значущими (Dijk, 2001: 11-15]. Серед них: сфера діяльності (domain), роль учасників дискурсу (roles), соціальні відносини між учасниками (social relations).

На думку деяких учених (Ш. Баллі, В. В. Виноградов), модальні дієслова є одним з головних засобів вираження модальності, оскільки вони позначають відношення дії, вираженої дієсловом. Текст набуває соціальної сили завдяки моделюванню системи знань, поглядів, думок та переконань аудиторії. Застосовуючи засоби вираження модальності, автори політичних текстів впливають на читача і формують у його свідомості певну модель світу, відмінну від існуючої картини світу або яка не збігається зі світоглядами мовця. Отже, модальність у художніх та медійних текстах – це ефективний засіб зміни картини світу у свідомості читача та глядача.

До прикладу, дієслово *must* вживається також для вираження припущення з більшим ступенем упевненості, яке зазвичай ґрунтується на фактах. У цьому значенні *must* використовується з усіма формами інфінітива і перекладається українською за допомогою вступних слів «мабуть, скоріш за все, напевно, певно». У поєднанні з простою формою інфінітива *must* виражає припущення, що стосується теперішньої дії (He must be in the library now). Тривалий інфінітив використовується після *must* для вираження припущення в даний момент часу (She must be walking in the garden). *Must* у поєднанні з перфектним інфінітивом висловлює припущення, що відноситься до минулого (They must have forgotten their promise).

Висновки. Отже, сучасний бурхливий розвиток телекомунікаційних, масмедійних і цифрових технологій особливо загострив перекладацьку увагу до різнорівневих культурних кодів і меж їх перекладності. В когнітивно-дискурсивних термінах можна стверджувати, що об'єкт модальності у перекладі є закодована автором певна низка знаків, організованих у систему, котра в процесі сприйняття тексту реципієнтом не тільки піддається декодуванню як знакова послідовність, а й репродукується на різних рівнях його розуміння (смысловому, емоційному, асоціативному, фонологічному, синтаксичному та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи. Москва : Высшая школа, 1971. 239 с.
3. Кубрякова, Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике. *Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты*. М.: РАН ИНИОН, 2000. С. 7–25.
4. Овсянников В.В. Модальность и перевод: монография. З.: Просвита, 2011. 364 с.
5. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения. *Вопросы языкознания*. М.: Наука, 1977. 75 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. *Дополнения и комментарии Д.И. Ермоловича*. М.: Р. Валент, 2007. 244 с.
7. Смушинська І.В. Модальність французького художнього тексту: типи та засоби вираження. Дисс. на д.ф.н.. Київ: 2003. 480 с.
8. Dijk, T. A. van. Cognitive discourse analysis. URL: <http://www.discourse-in-society.org/teun.htm>
9. Aguiar, Daniella & Queiroz, Joao. Towards a Model of Intersemiotic Translation. *The International Journal of the Arts in Society*, 2009, 4(4), pp. 203-210.
10. Bennett K. Intersemiotic Translation and Multimodality. *Translation Matters*, 2019, Vol. 1 No. 2 .
11. Campbell, M. and Vidal, R. (ed.). Translating across sensory and linguistic borders: intersemiotic journeys between media. Cham: Palgrave Macmillan. 2018.
12. Jakobson, Roman. On Linguistic Aspects of Translation, in Brower, (ed.), *On Translation*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959, pp. 232-239.
13. Mossop, B. Intersemiotic translating: time for a rethink? *Translation and Interpreting Studies*, 2019, 14(1), pp. 75-94.
14. Pârlog, A. C. Intersemiotic translation: literary and linguistic multimodality . London: Palgrave Macmillan, 2019.
15. van Leeuwen, Theo, *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*, New York: Oxford University Press, 2008.
16. Vitucci F. The semiotic cohesion of audiovisual texts. Types of intersemiotic explications in the English subtitles of Japanese full-length films. *Studia Translatologica*, 2018, vol 8, 22 p.

REFERENCES

1. Balli S. Obshchaya lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka. (General linguistics and issues of the French language). M.: Publishing House of Foreign Literature, 1955. 416 p [in Russian].
2. Vinogradov V.V. O teorii khudozhestvennoy rechi. (On the theory of artistic speech). Moscow: Higher School, 1971. 239 p [in Russian].
3. Kubriakova E.S. O ponyatiyakh diskursa i diskursivnogo analiza v so–vremennoy lingvistike. (On the concepts of discourse and discursive analysis in temporal linguistics). *Discourse, speech, speech activity: functional and structural aspects*. M.: RAN INION, 2000. pp. 7–25 [in Russian].
4. Ovsyannikov V.V. Modal'nost' i perevod. (Modality and translation): monograph. Z.: Prosvita, 2011. 364 p. [in Ukrainian].
5. Panfilov V.Z. Kategoriya modal'nosti i yeye rol' v konstruirovanii struktury predlozheniya i suzhdeniya. (The category of modality and its role in constructing the structure of sentence and judgment). *Questions of linguistics*. M.: Nauka, 1977. 75 p [in Russian].
6. Retsker Ya.I. Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika. Ocherki lingvisticheskoy teorii perevoda. (Translation theory and translation practice. Essays on the linguistic theory of translation). Additions and comments by D.I. Ermolovich. M.: R. Valent, 2007. 244 p. [in Russian].
7. Smushchinskaya I.V. Modal'nist' frantsuz'kogo khudozhn'ogo tekstu: tipi ta zasobi virazheniya. (Modality of French literary text: types and means of expression). Diss. Kyiv: 2003. 480 p [in Ukrainian].
8. Dijk, T. A. van. Cognitive discourse analysis. URL: <http://www.discourse-in-society.org/teun.htm>
9. Aguiar, Daniella & Queiroz, Joao. Towards a Model of Intersemiotic Translation. *The International Journal of the Arts in Society*, 2009, 4(4), pp. 203-210.
10. Bennett K. Intersemiotic Translation and Multimodality. *Translation Matters*, 2019, Vol. 1 No. 2 .
11. Campbell, M. and Vidal, R. (ed.). Translating across sensory and linguistic borders: intersemiotic journeys between media. Cham: Palgrave Macmillan. 2018.
12. Jakobson, Roman. On Linguistic Aspects of Translation, in Brower, (ed.), *On Translation*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959, pp. 232-239.
13. Mossop, B. Intersemiotic translating: time for a rethink? *Translation and Interpreting Studies*, 2019, 14(1), pp. 75-94.
14. Pârlog, A. C. Intersemiotic translation: literary and linguistic multimodality . London: Palgrave Macmillan, 2019.
15. van Leeuwen, Theo, *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*, New York: Oxford University Press, 2008.
16. Vitucci F. The semiotic cohesion of audiovisual texts. Types of intersemiotic explications in the English subtitles of Japanese full-length films. *Studia Translatologica*, 2018, vol 8, 22 p.